İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4969
ISSN 1307-5020

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi
ŞARKİYAT MECMUASI

Sayı XIV 2009/1

ŞARKİYAT MECMUASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR
YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR

İSTANBUL
2011

OSMANLI DÖNEMİ MISIRLI DİLCİLERDEN EBÛBEKR RECEB B. İSMA'ÎL EŞ-ŞENEVÂNÎ (1019/1611)

Mehmet YAVUZ*

Özet

Bu makalede, XVI. yüzyılda Osmanlı devrinde Mısır'da yetişmiş dilcilerden Recep b. İsma'îl eş-Şenevânî'nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Ancak bundan önce Şenevânî'nin yetiştiği ve eserlerini verdiği yer olan Mısır'ın Osmanlılar devrindeki siyasi ve sosyal durumu ile buradaki Arap grameri çalışmalarına kısaca temas edilmiştir. eş-Şenevânî, tahsilini Mısır'da devrinin önemli hocalarından yapmış ve icazet alarak müderris olmuştur. Resmi görev olarak hayatının sonuna kadar Kahire'de değişik medreselerde Arap dili ve edebiyatı ağırlıklı dersler okutmuş ve bu sahada birçok öğrenci yetiştirmiştir. Medrese hocalığı yanında lisani ilimlerden bilhassa Arap grameri sahasında eserler kaleme almıştır. Bunlar daha çok şerh ve haşiye türünden eserler olup birçoğu günümüze kadar gelmiştir. Bu da eş-Şenevânî'nin gerek kendisinin ve gerekse eserlerinin sahanın ilgililerince gereken ilgiyi gördüğünü göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı devrinde Mısır, dilciler, Mısırlı dilciler, Arap dili.

Abstract

The life and the works of Shenevânî is discussed in this article who lived in Egypt in XVI. century during the Otoman period. Before that, the social and political situation of Egypt where Shenevânî lived and wrote his works and Arabic grammar studies in Egypt is touched briefly. Shenevânî received his education from impdrtant lectures of the age in Egypt and he became professor. He lectured Arabic language and literature in different madrasah of Cairo as an official function during his life and he taught many students. He wrote many works about Arabic grammar besides madarasah teaching. These are mostly consist of commentary and annotitaion and reach today. It shows that Şenevânî and his works are accepted by the related people of this field.

Key words: Egypt in Ottoman period, Linguists, Egyiptian linguists, Arabic language.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

A) Osmanlılar Devrinde Mısır

Osmanlıların 1517 yılında Mısır'ı almasıyla her açıdan burada yepyeni bir dönem başladı. Her şeyden önce Yavuz Selim devrinde (1512–1520) Mısır bir eyalet haline getirilerek yönetimi Beylerbeyi'ne verildi. Sultan Selim burada Osmanlı devlet teşkilatını uygulamak istedi ancak çıkan bazı olaylar sebebiyle Mısır'ın eski memluk sisteminin ıslahına ve Memluklu emirlerini görevlerinde bırakmaya özen gösterdi. Bunun neticesi olarak ta Memluk asıllı Hayır Bey Beylerbeyi tayin edildi. İki idare tarzı arasında geçiş aşamasını iyi yöneten Hayır Bey, Memlukları Osmanlı idare tarzına alıştırdı ve yönetime katılmalarını sağladı. Böylece Yavuz Sultan Selim devrinde kısmen de olsa bir huzur ve sükûnet ortamı sağlandı. Ancak sağlanan bu sükûnet Hayır Bey'in vefatıyla sona erdi ve yerine Kanunî Sultan Süleyman (1520–1566) tarafından Çoban Mustafa Paşa vali olarak atandı. Bu atama merkezden doğrudan yapılan ilk atama oldu. Çoban Mustafa Paşa idarede bazı değişiklikler yaptıysa da bunlar nüfuz sahibi Memluk emirlerini memnun etmedi ve yeniden Memluklu Devleti kurma teşebbüslerine giriştiler.

Osmanlı döneminde XVII. yüzyılın başlarına kadar Mısır'ın merkezi devlete karşı durumu, üç devrede ele alınmıştır. Bunlardan birincisi istikrar devresi (1525–1560), ikincisi huzursuzluk devresi (1561–1583) üçüncüsü de ıslah ve tanzim devri (1584–1611)'dir.

İstikrar devresi, geniş yetkilerle donatılıp Mısır'a gönderilen Vezir-i azam Makbul İbrahim Paşa'nın çabalarıyla başlamıştır. Bu dönemde Mısır, merkezin genel kuralarına bağlı, padişahın ferman ve uygulamalarına uyan bir eyalet hâline getirildi. Devlete itaat eden Memluk ailesi mensupları ve kabile liderlerine eski mevkileri ve mukataaları geri verildi. Bu dönemde Mısır'da görev yapan Beylerbeyileri görevlerinde daha uzun süre kalıyor ve görevlerine daha iyi bir şekilde yerine getirmeye özen gösteriyorlardı. Böylece idari, mali ve askeri yapıda büyük ölçüde istikrar sağlanmıştı.

Huzursuzluk devri denilen bu ikinci dönem, merkezi yönetimdeki olumsuzlukların buraya yansıması şeklinde ortaya çıkan bir devredir. Sık sık değişen Beylerbeyi, vergilerin artması, Memluk Çerkez emirlerinin devlet idaresine müdahaleleri, askeri gruplar arasındaki çekişmeler gibi Memlükler zamanındaki olumsuz hareketler yeniden canlandı ve bu da Mısır'ın taşra idaresinde huzursuzluklara neden oldu.

Islah ve tanzim dönemi olarak kabul edilen dönem ise (1584–1611) yılları arası olup Bu dönemde Mısır'a, merkezi idareye gönderilen vergileri arttırma ve mahalli harcamaları kısma gibi kesin emirlerle geniş yetkili valiler atandı. Eyaleti yeniden ıslah için gönderilen Damad İbrahim Paşa (1583–1584) kısmen başarı sağladı. Ancak bunun yerine atanan Sinan Paşa (1584–1587) gösterdiği zaaf sebebiyle askeri ayaklanmalar oldu. Bu durum ancak Yemenli Hasan Paşa'nın zamanında (1605–1607) düzeldi. Bunun yerine gelen Damad Mehmed Paşa maliye nizamında değişiklikler yaptı ve vergi toplama işini doğrudan Mısır divanına bağladı. Ağır vergileri kaldırdı, isyancı grupları dağıttı ve askerin rahatına yönelik uygulamalar yaptı.

XVII. asrın ortalarından itibaren Mısır'da idarî, malî ve askerî bakımdan önemli sıkıntılar yaşandı. Osmanlı merkezi idaresi ve onun temsilcileri olan Beylerbeyilerin eyaletteki otoriteleri zayıfladı ve Memlük grupları özellikle askeri idarede önemli yerleri ellerine geçirdiler. Osmanlı merkezi idaresi, mahalli güçler arasındaki dengeyi korumak ve merkezin hakkı olan vergilerin düzenli olarak ödenmesi şartıyla mahalli grupların eyalet idaresindeki varlığını kabul etti ve bu süreç 1798 yılında Fransızların Mısır'ı işgal etmesiyle sona erdi.

Müellifimiz Şenevânî'nin yaşadığı devir, huzursuzluk devresi denilen ikinci devre (1561–1583) ile ıslah ve tanzim devri sayılan üçüncü dönem'e (1584–1611) rastlar. Bu dönemler de merkezi idarede yaklaşık olarak II. Selim (1566–1574), III. Murad (1574–1595), III. Mehmed (1595–1603) ve I. Ahmed (1603–1617)'in saltanat dönemlerine rastlar.

Şenevânî'nin yaşadığı devir olan XVI. asrın ikinci yarısı ile XVII. asrın ilk yarısı başlarına kadar biraz önce de geçtiği gibi Mısır'ın tarihi, sosyal durumu daha önceki devirlerden çok farklı değildir. Zira bu devirde de kısa süreli istikrar dönemleri hariç, daima merkezi idareyi zora sokan, halkı huzursuz eden kargaşa ve mali sıkıntılar devam etmiştir.

Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı devri Mısır'ında eğitim ve öğretim faaliyetleri eskiden olduğu gibi yine mektep ve medreselerde sürdürülmüştür. Nitekim bu asırda Mısır'da genellikle valiler, beyler ve yüksek rütbeli devlet adamları tarafından imar faaliyetlerine önem verilmiş ve bu meyanda birçok cami, mektep, medrese, hangâh, han, hamam ve çarşı gibi ilmî, ticarî ve sosyal müesseseler yaptırılmıştır. Bir bakıma eğitim ve öğretim faaliyetleri Memluk geleneğinin devamı niteliğinde olmuştur. Genel olarak

Osmanlı devrinde din ilimleri de dâhil diğer alanlarda hem kaliteli âlimler yetişmiş hem de hemen her sahada değerli eserler kaleme alınmıştır.

Diğer taraftan XVI. asırda Mısır, Osmanlı eyaletleri içinde malî açıdan önemli kaynaklara sahip, doğu ile batı arasındaki ticarette büyük stratejik önemi olan bir eyaletti. Malî açıdan olduğu kadar Mısır, ilmî ve kültürel faaliyetler bakımından da önemli bir merkez olma özelliğini korumuştur. İlmî ve kültürel faaliyetlerde kısmen Memluk devrinin bir devamı niteliğinde olmakla birlikte, ama daha çok eski devirlerden itibaren sahip olduğu köklü bir geleneğin uzantısı olarak Mısır, her türlü kültürel ve sanatsal faaliyetin aksamadan süregeldiği ve bu alanlarda önemli bilim, sanat, düşünce ve kültür adamının yetiştiği mümbit bir kaynak olmuştur. Osmanlılar devrinde de ilmî canlılık önceki devirlerde olduğu gibi aksamadan yoluna devam etmiştir.

B) Mısır'da Dil çalışmaları

Burada ilk devirlerden itibaren müellifimiz Şenevânî'ye kadar Mısır'daki dil çalışmalarına katkıda bulunmuş şahsiyetlerden bazılarını kısaca anmak gerekirse bunların belli başlıları arasında şunlar anılabilir:

Mısır'da hicri II. asrın ortalarında Abdurrahman b. Hürmüz (ö.117/735) ve Osman b. Sa'îd el-Kıbtî (ö.197/812) gibi Basralı dilcilerin başlattıkları ilk çalışmalar bir yana[1], III. asırda Mısır'da gerçek anlamda dil çalışmaları Vellâd b. Muhammed et-Temîmî (ö.263/876) ile başlamış[2] ve IV. asırda Kurâu'n-Neml (ö.320/932) ve Ebû Cafer en-Nehhâs (ö.338/949) ile ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Bu devirde el-Halil gibi Basra ekolü ve el-Kisâ'î gibi Küfe ekolu temsilcisi dilcilerden okuyan Mısırlı dilciler burada bir araya geldiklerinde aynen Bağdat'ta olduğu gibi iki ekolü mezcederek dil çalışmalarında eklektik bir yol izlemişlerdir[3].

V. asırda Mısır'da dil çalışmaları, el-Havfî (ö.430/1039), ez-Zâkir en-Nahvî (ö. 440/1048) ve İbn Bâbeşâz (ö.454/1062) gibi dilcilerin gayretleri ve kaleme aldıkları eserlerle önemli bir mesafe almıştır[4]. VI. asırda dil

1 Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Kahire 1968, s. 327-328.
2 Abdül'âl Sâlim b.Mükerrem, *el-Medresetü'n-nahviyye fî Mısra ve'ş-Şâm*, Müessesetü'r-risâle, 1990 (ikinci baskı) s. 18-19.
3 Bk. *a. g. e*., s. 21; ayrıca bk. *el-Medârisü'n-nahviyye*, s. 331-332.
4 *el-Medârisü'n-nahviyye*, s. 333-335.

çalışmalarında iki önemli sima dikkati çekmiştir. Bunlardan biri İbn Berrî (ö. 582/1186), diğeri bunun öğrencisi Süleyman ed-Dakîkî (ö. 613/1216)'dir[5].

VII. ve VIII. asırlarda Mısır, dil çalışmaları bakımından en parlak devirlerini yaşamıştır. Bu iki asırda gerek eserleri, gerekse etkileri bakımından birçok ünlü dilci yetişmiştir. Bunların en meşhurları arasında şunlar sayılabilir: Abdüssamed es-Sehâvî (ö.643/1245), İbn Hâcib (ö.646/1248), İbnü'n-Nehhâs (ö.698/1299), İbn Ümmi Kâsım el-Murâdî (ö.749/1348), İbn Hişâm (ö.761/1360), İbn Akîl (ö. 769/1367) ve İbnü's-Sâ'iğ (ö.776/1374), Ahmed el-Eşmûnî (ö.809/1406)[6].

IX. ve X asırda da öne çıkan dilciler arasında ed-Demâmînî (ö.837/1433), Süleyman el-Kâfiyeci (ö. 879/1474), Hâlid el-Ezherî (ö.905/1499) ve Suyûtî (ö.911/1505) sayılabilir[7].

Her ne kadar bazı Arap edebiyatı tarihçileri Osmanlı devrini verimsiz hatta kısır bir dönem olarak niteleseler de, Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından sonra Arap dili başta olmak üzere diğer alanlarda yapılan çalışmalar bunun doğru bir yaklaşım olmadığını göstermektedir.

Nitekim XI. asrın başlarından itibaren Osmanlı devrinde de dil çalışmaları devam etmiş ve önemli dilciler yetişmiş ve bunlar şerh ve hâşiye ağırlıklı değerli eserler kaleme almışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Başta makale konumuz eş-Şenevânî olmak üzere ed-Denûşerî (ö.1020/1611), Mer'î b. Yusuf el-Kermî (ö.1032/1623), Şeyh Yasin (ö.1061/1651), Şihabeddîn el-Hafâcî (ö.1069/1659), Abdülkâdir el-Bağdâdî (ö.1093/1682), Muhammed b. Sâlim el-Hifnî (ö.1181/1767), Murtazâ ez-Zebîdî (ö.1205/1791), dile dair birçok şerh ve hâşiye yazan Muhammed b. Ali es-Sabbân (ö.1206/1791), Muhammed ed-Desûkî (ö.1230/1815) ve Hasan el-Attâr (ö.1250/1834)[8].

5 Bk. *a. g. e.*, s. 338-339.
6 *el-Medârisü'n-nahviyye*, s. 341, 343, 346, 355-356.
7 *A. g. e.*, s. 357-359.
8 *A. g. e.*, s. 361-366.

EBÛBEKR RECEb B. İSMA'ÎL EŞ-ŞENEVÂNÎ

A. Hayatı[9]

I. Adı, künyesi ve nisbeleri

Şenevânî'nin adı kaynakların çoğunda Ebûbekr b. İsmail b. Ömer b. Ali b. Vefa eş-Şenevânî olarak verilmektedir[10]. Buna göre müellifin adı Ebûbekir olarak gözükmektedir. Diğer bazı kaynaklarda adı İsmail[11], künyesi Ebûbekir olarak verilmekte, bir kaynakta da adı Recep eş-Şenevânî[12] olarak geçmektedir. Müellifin adını Recep olarak veren kaynak, müellifin kız kardeşinin oğlu dolayısıyla yeğeni Şihabeddîn el-Hafâcî'dir. Nerede olursa olsun bir yeğenin, dayısının adını herkesten ziyade doğru olarak bilmesinden daha tabii bir şey olamayacağından, biz burada müellifin adının Recep olarak tespit edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Diğer taraftan Ebûbekr ve benzeri kelimelerin Arap geleneğinde künye olarak kullanıldıkları dikkate alınırsa Ebûbekr'in müellifin adı değil künyesi olmasının lazım geleceği açıktır.

Nisbeleri: Doğduğu beldenin adı olan Şenevân'a nisbetle "Şenevânî", Tunus asıllı olduğu için "Tûnusî", Şâfî mezhebinde olduğu için "Şâfiî", nahiv ilmine nisbetle "Nahvî" dilin kelimeleri ile ilgilendiği için de "el-Lugav"i" nisbelerini almıştır. Buna göre müellifin tam adını Ebûbekir Receb b. İsmaîl b. Ömer b. Ali b. Vefa eş-Şenevânî et-Tûnusî eş-Şâfiî en-Nahvî el-Lugavî' olarak tespit etmek mümkündür.

---

9 Şenevânî'nin hayatı ve eserleri hakkında aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: Şihâbeddîn el-Hafâcî, *Habâya'z-zevâyâ*; Laleli, nr. 1720, vr. 131a -132a; ayn. mlf. *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ*, I-II (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Huluv), Kahire 1967, II, 101–103; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-hâdî aşer,* I-IV, Dâr Sâdır Beyrut, I, 79–81; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul 1971, II, 1036, 1068, 1117, 1797, 1798; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn,* İstanbul 1945, I, 420; II, 38, 225, 590; ayn. mlf. *Hediyyetü'l-'ârifîn asmâu'l-mü'ellifîn ve âsâru'l-musannifîn,* I-II, İstanbul 1951, I, 239; Hayreddîn ez- Zirikli, *el-A'lâm kâmûsu't-terâcim*, I-VIII, Beyrut 1984, II, 62–63; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I-XV, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, II, 283; Brockelmann Carl, *GAL* (*Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1943-49, II, 285; *GAL Suppl*.,(*Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*), I-III, Leiden 1937-42, I, 523; II, 111, 394; Kenan DEMİRAYAK, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum 2001, s. 155-156.

10 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 79; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1036; *GAL*, II, 285; Zirikli, *el-A'lâm*, II, 62; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 59.

11 Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 283.

12 Şihabeddîn el-Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, II, 101.

II. Doğum yeri ve tarihi

İlgili bütün kaynakların ittifakla verdikleri bilgiye göre Şenevânî 959 (1552) yılında Mısır'ın Menûfiye vilayetinin Şenevân beldesinde doğmuştur.

III. Tahsili

Şenevânî muhtemelen başlangıç mahiyetindeki ilk bilgilerini doğduğu yer olan Şenevân'da yapmıştır. Daha sonra esas tahsili için Kahire'ye gelmiş ve burada devrinin hocalarından sıkı ve yoğun bir öğrencilik devresinden sonra tahsilini tamamlamıştır. Kaynaklarda tahsil için Kahire dışında herhangi bir yere seyahat ettiğine dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla tahsili de dâhil ilmi faaliyetlerinin tamamını Kahire'de gerçekleştirmiştir. Kaynaklarda Şenevânî'nin hac seyahati yaptığına dair de bir kayıt yoktur.

IV. Vefatı

Şenevânî, hayatının sonuna kadar Kahire'de talebe okutmuş ve medrese hocalığı dışında başka resmi bir görev almamıştır. Ölümünden önce felç olmuş ve üç yıldan fazla yatalak olarak kalmıştır. 15 Şubat 1611 (3 Zilhicce 1019) yılında altmış yaşında Kahire'de vefat etmiş ve Mücâvirîn Mezarlığı'na defnedilmiştir.

V. Hocaları

Şenevânî Kahire'de devrinin önde gelen âlimlerinden okuyarak dini, edebi ve lisanî ilimlerde tahsilini tamamladı. Onun, kendilerinden en çok yararlandığı hocalarından bazıları şunlardır:

1. Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım el-Kâhirî el-Abbâdî el-Mısrî (994/1585).

Şenevânî'nin ilk ve kendisinin ilmî kişiliği üzerinde en etkili hocası olup eserlerinin mukaddimesinde kendisinden övgüyle söz eder. Nitekim şu beytin hocasına çok uygun düşen bir beyit olduğunu söyleyerek onu methetmiştir:

هَواكَ أوَّلُ ما عَرَفْتُ الهَوَى ما الحُبُّ إلاّ لِلْحَبِيبِ الأوَّل

"*Senin aşkın ilk tattığım aşktır, aşk da ancak ilk sevgilinin aşkıdır*".

Abâdî'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Tahsilini Mısır'da yapmıştır. Abbâdî'nin en önemli hocası da İsâ es-Safevî (ö.954/1546)'dir. Abbâdî devrinde daha çok Şâfiî fıkhı ve Arap grameri sahasında öne çıkmış ve

bu sahada şerh ve haşiye türünden eserler kaleme almıştır. Fıkha dair *Fethu'l-gaffâr*, nahve dair *Hâşiye 'alâ Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, *Şerhu'l-Kâfiye*, *Şerhu Katru'n-nedâ*, sarfa dair *Şerhu'l-İzzî*, belagata dair *el-Havâşî 'alâ Muhtasari's-Sa'd fi'l-ma'ânî ve'l-beyân* eserlerinden bazılarıdır[13]. Öğrencisi Şenevânî de daha çok şerh ve hâşiye türünden eserler kaleme alarak bir yerde hocasının yolunu izlemiş gibi görünmektedir.

2. Şemsüddîn Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (1011/1602)

Devrinin önemli bilginlerinden olup Şihâbeddîn Ahmed el-Hafâcî'nin babası ve Şenevânî'nin enişte sidir. Mısır'da devrinin önde gelen bilginlerinden tahsilini tamamladıktan sonra uzun yıllar Kahire'de dersler verdi ve yüzlerce talebe yetiştirdi. Bunların en seçkinlerinden biri de şüphesiz Şenevânî'dir[14].

3. Ahmed b. Hacer el-Mekkî (?)[15]

4. Cemalüddîn Yûsuf b. Zekeriyâ el-Mağribî (1019/1611)

Aslen Faslı olup tahsil için Mısır'a gelmiş ve hayatının sonuna kadar burada talebe okutmak ve eser yazmakla meşgul olmuştur. Şair olup *ez-Zehebü'l-Yûsufî* adlı bir divanı vardır. Bunun dışında Mısır lehçesine dair *Ref'ul isr 'an kelâmi ehli Mısır* ve şiire dair *Tahmîsü Lâmiyyeti İbnü'l-Verdî* v.s. eserleri vardır[16].

13 Hk. bk. Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, I, 79; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 636-637; *GAL*, II, 320; *GAL Suppl*., II, 440; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 48-49; Ali Bardakoğlu, "Abbâdî, İbn Kâsım", *DİA*, I, 15.

14 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, IV, 76–77.

15 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 79.

16 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, IV, 501–503; Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 231-232; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 301; *GAL Suppl*., II, 394.

6. Şemsüddin Muhammed b. Ahmed er-Remlî (1004/1595)

Devrinin özellikle fıkıh sahasında önde gelen bilginlerindendir. Çoğu kişi tarafından X. asrın müceddidlerinden kabul edilmiştir. Burhaneddîn b. Ebû Şerîf ve Şeyhülislâm Şeyh Zekeriyâ gibi devrinin âlimlerinden okudu. Vefatına kadar Kahire'de müftülük görevi yanında tefsir, hadis, fıkıh usulü, sarf ve nahiv dersleri okuttu. Şenevânî ve Şeyh Nasiruddîn Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî (ö.966/1559) önemli öğrencilerindendir[17].

7. İbrahîm b. Abdurrahmân b. Hamza el-Alkamî (911/1505'de sağ)

Mısırlı fakihlerden olup daha çok Suyûtî (ö.911/1505)'den okudu. Talebeleri arasında Şenevânî, Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî ve Mansur et-Tablâvî (ö.1014/1606) gibi âlimler vardır[18].

VI. Öğrencileri

Uzun yıllar Kahire'de ders veren Şenevânî'den burada birçok talebe istifade etmiştir. Özellikle Arap dili ve edebiyatı sahasındaki derin bilgisinden yararlanmak için uzak ve yakından birçok talebe Kahire'ye gelmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Hamevî (1017/1608)

Fıkıh, tefsir, hadis, kıraat ve nahiv ilimlerinde devrinin âlimlerindendir. Nahve dair *Hâşiye 'Alâ Şerhi Kavâ'idi'l-i'râb*, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb* adlı eserleri vardır[19].

2. Ali el-Halebî (1022/1613)

Hayatı hakkında bilgi yoktur. Nisbesinden Halepli olduğu anlaşılan Ali el-Halebî'nin *Buğyetü zi'l-ahlâm bi ru'yeti'l-Mustafâ fi'l-menâm* adlı adlı bir eseri vardır[20].

3. Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Guneymî (1044/1634)

17 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 342–347; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VIII, 255–256.

18 Muhubbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 79; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 45.

19 Hk. bk. Muhibbî, *A. g. e.* III, 488–490; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 267; Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 196; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, X, 151.

20 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 79; Keşfü'z-zunûn, I, 248; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VII, 83;

Devrinin önemli nahiv ve kelam âlimlerindendir. Nahve dair *Risâle fî cevâzi'l-fasl beyne'l-muzâf ve'l-muzâfu ileyh*, *İrşâdü't-tullâb ilâ lafzi Lübbi'l-elbâb*, kelama dair *Behcetü'n-nâzırîn fî mehâsini'l-berâhîn* vb. eserleri vardır[21].

4. Yûsuf b. Abdullâh el-Kaysî (1061/1651)

Mısırlı olup tahsilini burada Burhân el-Lekânî ve Şenevânî gibi devrinin hocalarından yaptı. Lisanî ilimleri Şenevânî'den okudu. Uzun yıllar Ezher'de ders verdi. Nahve dair *Şüzûru'z-zeheb*, *Katru'n-nedâ* ve *el-Ezheriyye* gibi eserlerin şerhleri üzerine haşiyeler yazmıştır[22].

5. Âmir eş-Şebrâvî (1062/1652)

Amir b. Şerefuddîn eş-Şebrâvî, devrinin ünlü âlimlerindendir. Özellikle Ezher hocaları arasında büyük bir şöhreti vardır. Mısırlı olup dini ve edebi ilimlerdeki tahsilini devrinin hocalarından yaptı. Müellfimiz Şenevânî'ye yirmi sene talebelik yaptı ve kendisinden sarf ve nahiv ilimlerini okudu. Bu itibarla kaynaklarda Şenevânî'nin en meşhur talebeleri arasında sayılır. Dini ilimler yanında daha çok siyer sahasında öne çıkmış ve bu sahada dersler vermiştir[23].

6. Muhammed b. İbrahim ed-Durûrî el-Mısrî (1066/1659)

Tam adı Muhammed b. İbranim ed-Durûrî el-Mısrî olup İbnü's-Sâ'iğ diye meşhur olmuştur. Bir tüccar çocuğu olan İbnü's-Sâ'iğ babadan kalan büyük miktardaki malla ilgilenmeyip ilme yöneldi. Alet ilimlerini Şenevânî'den okudu. Daha çok hadis ve tefsir ilimleriyle ilgilendi. Hanefi fıkhına dair *Hâşiye 'alâ Şerhi Ekmeleddîn el-Bâbertî* ve tefsire dair *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*'si eserlerinden bazılarıdır[24].

7. Şihabeddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî (1069/1659)

el-Hafâcî, Şenevânî'nin kız kardeşinin oğludur. Dolayısıyla Şenevânî el-Hafâcî'nin dayısıdır. el-Hafâcî, dayısından alet ilimlerini okumuştur. Özellikle sarf ve nahiv sahasında dayısını devrinin Sibeveyhî'si olarak niteleler. el-Hafâcî, dil, edebiyat, şiir ve biyografi sahasında kaleme aldığı eserleriyle

21 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 312-315; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 158; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 132; *GAL*., II, 329; *GAL Suppl*., I, 457.

22 Hk. bk. Muhibbî, *A. g. e*. IV, 510; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 566; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 315.

23 Hk. bk. *Muhibbî, Hulâsatü'eser*, II, 262–263.

24 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 317–318; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 287; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VIII, 198–199.

meşhur olmuştur. *Şerhu'ş-Şifâ li'l-Kâdî 'İyâd*, yabancı kelimelere dair *Şifâ'u'l-galîl fîmâ fi'l-lugati'l-Arab mine'd-dahîl*, *Şerhu Dürreti'l-gavvâs li'l-Harîrî*, biyografiye dair *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ*'sı önemli eserlerinden bazılarıdır[25].

8. Şemseddîn Ebû Abdullah b. Alâuddîn el-Bâbilî el-Kâhirî (1077/1666)

Devrinin muhaddislerinden olup *Muntahabü'l-esânîd* adlı bir eseri vardır[26].

9. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî el-Meymûnî (1079/1668)

Akli ve nakli ilimlerde, Arap grameri sahasında devrinin önde gelen âlimlerinden olup bu sahalarda birçok eser kaleme almıştır. Nahve dair *Tecrîdü'l-hâşiye li'l-Usâm 'ale'l-Kâfiye*, tefsire dair *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, siyere dair de *el-Mevâhibü'l-ledûniyye*'si eserlerinden bazılarıdır[27].

10. Mustafa b. Kasım et-Trablusî el-Halebî (1080/1669)

987 (1579) yılında Şam Trablus'unda doğdu. Kendi memleketinde Abdü'n-nâfi el-Hamevî ve Şeyh Muhammed b. Abdülhak'tan alet ilimlerini okudu. Sonra Şam'a geldi ve burada da Şeyh Ahmed el-Aysâvî'den fıkıh ve hadis, başkalarından da diğer bazı ilimleri tahsil etti. Buradan da Mısır geçen Mustafa et-Trablûsî, Şenevânî'den üst seviyede alet ilimleri ve fıkıh, diğer hocalardan mantık ve kelam okudu. Son olarak İstanbul'a geldi ve burada devrinin âlimlerinden de bazı ilimleri okuyarak tahsilini tamamladı ve 1032 (1623) yılında Medine'ye yerleşti ve ömrünün sonun kadar Mescid-i Nebevî'de talebe okuttu ve irşad faaliyetleriyle meşgul oldu[28].

B. İlmî ve edebî kişiliği

İlgili kaynaklardaki bilgilerden Şenevânî'nin son derece zeki, çalışkan ve sıkıntılara karşı sabırlı bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Şenevânî, ilme meraklı

25 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 331-343; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 160-161; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 138-139; *GAL Suppl*., II, 396; Ali Şakir Ergin, "Hafâcî, Şehâbeddîn", *DİA*, XV, 72-73.

26 Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VI, 84.

27 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 45–46; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 32; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 103–104; *GAL*, II, 410–411.

28 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, IV, 387-389; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellfîn*, XII, 268; *GAL Suppl*., II, 511.

ve araştırmayı seven bir kişiliğe sahiptir. Ayrıca özellikle dilin sözcükleri ve şiirlerin anlamlarıyla ilgili olarak uzun uzun düşünmeyi ve mütalaa etmeyi severdi. Yine kaynaklarda nahiv usulü ve nahiv ekollerini çok iyi bildiği ve şevâhid şiirlerin çoğunu ezbere okuduğu belirtilmektedir.

Dini ve edebi ilimlerde son derece geniş bilgisi yanısıra Onun esas ilgi alanı "Arabî ilimler" denilen sarf, nahiv ve belagat gibi alet ilimleridir. Bundan dolayı "Devrinde nahivcilerin imamı" ve "Asrının allâmesi" gibi nitelemelerle övülmüştür. Kaynaklarda, kendisinden ders alan bütün öğrencilerinin ondan bilhassa Arabi ilimlerini (alet ilimleri) okudukları belirtilir. O, devrinde bu ilimlerde bir otorite kabul edildiğinden bu yöndeki şöhretini duyanlar, İslâm dünyasının her yerinden kendisine gelirlerdi. Nitekim yeğeni ve öğrencisi el-Hafâcî onu "Zamanının Sîbeveyhi'si" olarak niteler. Yine ayrıca "Müberred onu görseydi işte bu *el-Kâmi*l[29] derdi", "el-Halil[30] onu görseydi işte el-Halil derdi" gibi sözlerle över. Bu da onun, devrinde bu sahanın otoritesi olduğunu göstermektedir.

Lisânî ve edebî ilimlerdeki derin bilgisi yanında aynı zamanda şair bir kişiliğe de sahip olan Şenevânî, zaman zaman şiir de söylemiştir. Onun şiirlerinden bazılarını el-Hafâcî nakletmiştir (Bk. *Habâyâ'z-zevâyâ*, Laleli, nr. 1720, vr.132[a])

Şenevânî herkes tarafından takdir edilen bu ilmi kişiliğine karşılık son derece mütevazı ve olgun bir kişiliğe de sahiptir. Bunu bazı eserlerinin mukaddimesindeki (msl. bk.*Hâşiye 'alâ Mukaddimeti'l-Ezheriyye*, Veliyyüddin Efendi, 2915, vr. 2[a]) "Ben bu ilmin (nahiv) üstatlarından ve bu denizin derinlerinde yüzenlerinden değilim" şeklindeki ifadelerinden anlamaktayız. Ayrıca ilme ve ilim ehline karşı son derece saygılıdır. Nitekim kendisine ilmî konularda soru sormak veya istifade etmek için gelenleri hastalığı sebebiyle geri çevirmemiş ve yatalak halinde bile onları evinde ağırlayarak sorularına cevaplar vermiş ve ilmî açıklamalarda bulunmuştur.

C. Çağdaşları

29 Basra Dil Mektebi mensubu el- Müberred'in (286/900) dil ve edebiyat ağırlıklı *el-Kâmil fi'l-luga* adlı eseridir (I-IV, Müessesetü'r-risâle, 1993).

30 Ahmed b. Halîl (ö. 175/791). Nahiv ve aruz ilimlerini belli bir sisteme kavuşturan dil ve edebiyat âlimi.

XVI. asırda Mısır'da müellifimiz Şenevânî ile yaklaşık olarak aynı dönemde yaşamış ilim, düşünce ve kültür hayatının belli başlı simaları arasında şunlar sayılabilir:

1. Nureddîn Ali b. Gânim el-Makdisi el-Mısrî (1004/1596)

Mısır'da doğdu ve orada yetişti. Devrinin fakih, muhaddis ve dilcilerindendir. Lugata dair *Hâşiye 'alâ Kâmûs li'l-Fîrûzâbâdî*, fıkha dair *Şerhu Kenzü'd-dekâik*, hadise dair *el-Fâ'ik fi'l-lafzi'r-râ'ik* eserlerinden bazılarıdır[31].

2. Muhammed b. Ahmed el-Vesîmî el-Enyâbî (1006/1598)

Duaya dair *Gâyetü'l-fahr fî şerhi Hizbü'l-bahr li'ş-Şâzeli* ve tasavvufa dair *Şerhu Hizbü's-sâdeti'l-vefâ'iyye* adlı eserleri vardır[32].

3. Davud b. Ömer el-Basîr el-Antâkî (1008/1599)

Devrinin reisü'l-etıbbâsı olup tıp, felsefe, kelam, astronomi ve matematik sahasında bir çok eser yazdı. İlmî faaliyetlerinin çoğunu Mısır'da yaptı. En ünlü eseri tıp ve eczacılığa dair *Tezkirei Davud* adıyla bilinen *Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-'acebi'l-'ucâb* adlı eseridir[33].

4. Mansûr et-Tablâvî (1014/1606)

Kahire'de doğdu ve orada vefat etti. Tefsir, kelam, sarf ve nahiv sahasında öne çıkmıştır. *Şerhu Akâ'idi Nesefî*, sarfa dair *Şerhu Tasrîfi'l-'İzzî* ve nahve dair *el-'Ukûdü'l-cevheriyye fî halli elfâzi'l-Âcrûmiyye* eserlerinden bazılarıdır[34].

5. Muhammed b. Necmeddîn el-Hilâlî es-Sâlihî (1012/1603)

31 *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 750; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VII, 190; GAL, II, 312; *Suppl*., 395, 429.

32 *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 263; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IX, 27.

33 Muhibbî, *a. g. e*. II, 140-149; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 140-141; GAL, II, 478; *GAL Suppl*., 491.

34 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, IV, 428; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 15; *GAL*, II, 312; *Suppl.*, II, 443.

Edip, kâtip ve şairdir. Muhadarat ve terâcime dair *Sefînetü's-Sâlihî* ile şiir ve edebe dair *Sevânihu'l-efkâr ve'l-karâ'ihu fî gureri'l-eş'âr ve'l-medâ'ih* ad önemli eserlerindendir[35].

6. Salih b. Ahmed el-Bulkînî (1015/1606)

Devrinde tasavvuf, mantık ve Şafii fıkhı sahasında öne çıkmıştır. Uzun yıllar Kahire'de ders ve irşad faaliyetleriyle meşgul olmuştur[36].

7. Sâlim b. Muhammed Ebu'n-Necâ es-Senhûrî el-Mısrî (1015/1606)

Devrin fakih ve muhaddislerindendir. Maliki fıkhına dair *Hâşiye 'alâ Muhtasari Halil* ve *Fezâili leyleti'n-nısfi mine'ş-Şâ'bân* eserlerindendir[37].

8.Yusuf b. Zekeriya el-Mağribî (1019/1611)

Aslen Şamlı olup Mısır'da yetişmiştir. Devrin âlim ve şairleri arasında yer alır. *ez-Zehebü'l-Yûsufî* adlı bir divanı ve edebe dair *Buğyetü'l-erîb ve gunyetü'l-edîb* adlı eserleri vardır[38].

9. Sâlim b. Hasan eş-Şebuşterî (1019/1610)

Devrin fakih, muhaddis ve dilcilerindendir. Birçok ilimde özellikle de fıkıh'ta devrinin en bilginleri arasında sayılır. Hadise dair *Şerhu'l-erba'îne li'n-Nevevî* adlı bir eseri vardır[39].

11. Hüseyin Paşazade b. Rüstem (1023/1614)

Aslen Belgradlı olup İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra Sultan Süleyman'ın izni ve mali desteğini alarak Mısır'a geldi. Burada Nil kıyısında yaptırdığı görkemli evini bir ilim ve kültür merkezi haline getirdi. Arap dili ve edebiyatı yanında Fars ve Türk dillerine de hâkimdi. Dile dair *et-Tecvîdü's-sahîh fi'l-lisâni'l-fasîh* adlı bir eseri vardır[40].

12. Mer'î b. Yusuf el-Kermî (1032/1623)

35 Muhibbî, *a. g. e*. IV, 239-248; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XII, 74-75; *GAL Suppl*., II, 54, 55, 384.

36 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, II, 237.

37 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, II, 204; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 204.

38 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, IV, 501-503; Zirikli, *el-A'lâm*, VIIII, 231-232; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 301; *GAL Suppl*., II, 394.

39 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, II, 202–203; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 381; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 202.

40 Muhibbî, *a. g. e*. II, 89–90; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellfîn*, IV, 6–7.

Aslen Filistinli olup Kudüs'te bir miktar tahsil yaptıktan sonra Kahire'ye geldi ve burada Muhammed Hicâzî ve Ahmed el-Guneymî gibi devrin önde gelen âlimlerinden tahsilini tamamladı ve Ezher'de müderris oldu. Devrinde özellikle Hanbelî fıkhı ve hadiste öne çıktı. Değişik alanlarda kırka yakın eser yazmıştır. Tarihe dair *Nüzhetü'n-nâzirîn*, kelama dair *Ekâvîlü's-sikât fî te'vîli'l-esmâ ve's-sıfât*, akaide dair *el-Burhân fi'l-fark beyne'l-islâm ve'l-îmân* ve fıkha dair *Delilü't-tâlib li neyli'l-metâlib* eserlerinden bazılarıdır[41].

13. Şihâbeddîn Ahmed b. Halîl es-Sübkî (1032/1623)

Devrin fakihlerinden olup Mısır'da yetişmiş ve orada vefat etmiştir. *Hâşiye 'ale'ş-Şifâ*, fıkha dair *Fethu'l-mübîn* ve *el-Fetâvâ* eserlerinden bazılarıdır[42].

14. Burhaneddîn İbrahîm b. Hasan el-Mısrî (1041/1631)

Devrin daha çok hadis, fıkıh ve kelam sahasında öne çıkmış bilginleri arasında yer almıştır. Eserleri arasında kelama dair *Cevheretü't-tevhîd*, şemaile dair *Behcetü'l-mehâfil* ve nahve dair *Tavzîhu elfâzi'l-Âcrûmiyye* vardır[43].

D. Eserleri

Şenevânî, gerek kendisinden öncekilerin ve gerekse kendi muasırlarının eser verme hususundaki geleneklerine uygun olarak telif, şerh ve hâşiye nevinden eserler kaleme almıştır. Nitekim *Mukaddimetü'l-ezheriyye*, *Katru'n-nedâ*, *Kavâ'dü'l-i'râb* ve *Âcrûmiyye* gibi muhtasarlar üzerine başta hocası İbn Kâsım el-Abbâdi olmak üzere kendinden önce şerh ve hâşiye yazanların yolundan giderek onun da bu eserler üzerine şerh ve haşiyeler kaleme aldığını görmekteyiz. Şenevânî'nin yazdığı bu türden eserler onun, başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere, fıkıh, kıraat ve tarih gibi diğer alanlardaki geniş ve güvenilir bilgisini de göstermektedir. Kaynaklarda Şenvânî'ye ait gösterilen eserlerinin hemen hepsi bize kadar gelmiştir. Bunların da çoğu Arap dili ve edebiyatına dair şerh ve haşiye türünden eserlerdir. Bu eserlerden Türkiye kütüphanelerinde tespit edilenlerin nüsha tavsifleri verilmiştir. Ancak Türkiye

41 Hk. bk. Muhibbî, a. g. e. IV, 358-361; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XII, 218-219; *GAL*, II, 369; *GAL Suppl*., II, 496-497.

42 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 115; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 155; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 215.

43 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 6-9; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 30; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 2; *GAL Suppl*., II, 436- 437.

dışındakilerin de bulundukları yerleri gösteren katologlardaki yerlerine işaret edilmekle yetinilmiştir.

I. Arap gramerine dair eserleri

1. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mukaddimeti'l-ezherîye*[44]:

Hâlid b. Abdullâh el-Ezherî'nin (ö.905/1499) Arap gramerine dair en önemli eserlerinden biri olan *el-Mukaddimetü'l-ezherîye fî 'ilmi'l-'aribîye* adlı eseri üzerine yine kendisi tarafından yazılan şerhin haşiyesidir. *el-Mukaddimetü'l- ezherîye,* Mısır Ezher Üniversitesinde İbn Âcurrûm'un (ö.723/1323) *el-Mukaddimetü'l-Âcrûmiyye*'sinden sonra en uzun süre okutulan eserdir. Bu nedenle Ezherî'nin şerhi üzerine haşiyeler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de eş-Şenevânî'nin haşiyesidir. Eserin tespit edilen bir nüshası aşağıdadır.

NÜSHANIN TAVSİFİ

Veliyyüddin Efendi (Beyazık Devlet Ktp.), nr. 2915

Eser, 14X9.5 (11X5.5) cm. ebadında 200 varak olup her varakta 21 satır vardır. Mıklepli, şirazeli, sırtı kahverengi meşin mukavva bir cilt içindedir. Nohudi renk aharlı kâğıda nesih yazı ile yazılmıştır. Bazı konu başlıkları, keşideleri فان قلتَ قلتُ ve قوله kelimeleri kırmızı mürekkepledir. 1a da eser ve müellif adı ile Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin vakıf mührü vardır. Eser sondan bir iki satır kadar eksiktir.

Baş 1b:

بسم الله...الحمد لله على كلّ حال حمدا كثيرا طيبا كما يلسق بالجلال...
وأشهد أن لا اله الا الله...وأشهد أن محمدا عبده و رسوله...وبعد: كان فقير عفو مولاه والغني عما سواه أبو بكر بن اسمعيل الشنواني...يقول: هذه حواش وضعتها على شرح الآجروميّة في علم العربية للشيخ الإمام...خالد بن عبد الله الأزهري...تفتح منه مغلقه وتبين مجمله...قوله بسم الله الرحمن الرحيم افتتح رحمه الله كتابه بالبسملة والحمدلة...

44 *Keşfü'z-zunûn*, II, 1798; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 59.

Son 200b:

... قوله وصلّى الله على عقب كتابه بالصلاة على النبي صلّى الله عليه وسلم شكرا.

2. *Hidâyetü uli'l-elbâb ilâ mûsili't-tullâb fî kavâ'id'l-i'râb*[45]:

Eser, İbn Hişâm'ın (ö.761/1369) nahve dair *Kavâ'idü'l-i'râb* adlı eseri üzerine Hâlid el-Ezherî'nin *Mûsilü't-tullâb* adıyla yazdığı şerhin haşiyesidir. Kaynaklarda *Hâşiye 'alâ Musıli't-tullâb* adıyla da geçmektedir. Müellif bu eserini 1010 (1601) yılında bitirmiştir. Eserin nüshaları için bk (Fihrisü'l-Hidiviyye, IV, 119, Talas, el-Keşşâf, s. 180).

3. *Hâşiye 'alâ Evdahi'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*[46]:

Eser, İbn Mâlik'in (ö.672/1274) nahve dair *el-Elfiyye* adlı eseri üzerine İbn Hişâm'ın (ö.761/1360*) Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlıyla yazdığı şerhin haşiyesidir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

45 Kehhâle, *a. g. e*. ayn. yer.
46 Kehhâle, *a. g. e*. III, 59.

4. *ed-Dürretü'ş-Şenevânî 'alâ Şerhi'l-Âcrûmiyye*[47]:

Eser, İbn Âcurûm (ö.723/1323)'un *el-Mukaddimetü'l-Âcrûmiyye* adlı eseri üzerine Hâlid el-Ezherî'nin kaleme aldığı şerhin haşiyesidir. Müellif mukaddimede, bu şerh üzerine önce el-*Fevâ'idü'ş-Şenevânîye* (*Hâşiyetü'l-kübrâ*) adlı bir haşiye kaleme aldığını, ancak bunun talebeler için oldukça hacimli olduğunu düşündüğü için eserini yarı yarıya ihtisar ettiğini söylemiştir. Eser bize kadar gelmiş olup tespit edilen iki nüshası aşağıdadır:

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 6170

Eser, 20X14.5 (16X9.5) cm. ebadında 32 varak olup her varakta 24 satır vardır. Sırtı siyah bez, üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup bazı konu başlıkları ve قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 1[a] da eser adı vardır. Eser sondan eksiktir.

Baş 1[b]:

بسم الله...الحمد لله أهل الحمد ومستحقّه وأشهد أن لا اله الا الله وحده لا شريك له في ابداع خلقه...وبعد: فقد كنت علّقت على شرح الآجروميّة للشيخ خالد الأزهري...حواش مسمّاة بـ"الفوائد الشنوانيّة على شرح الآجروميّة" وذكرت فيها ما يسّر الله تعالى فجائت كثيرة وعلى أفهام المبتدئين عسيرة، ثم اختصرتها في نصف حجمها للتسهيل على المتعلّمين...وسمّييتها "تعليق الدرر الشنوانيّة على شرح الآجرومّية" في علم العربية، وهو أجلّ العلوم فائدة...قوله بسم الله الرحمن الرحيم...

Son 32[b]:

...قوله والياء تقدر فيها الحركة أى الضمة والكسرة وكذا الفتحة النائبة عن الكسرة فيما لا ينصرف...هل يصحف الألتهن يطلب.

47 *Keşfü'z-zunûn*, II, 1797; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 59.

Eserin diğer nüshaları:

Laleli, nr.3258

Fihrsü'l-Hidiviyye, IV, 51

Talas, *el-Keşşâf*, s. 181

5. *Minhâcü'l-hüdâ ilâ Mücîbi'n-nedâ*[48]:

Eser, İbn Hişâm(ö.761/1360)'ın nahve dair *Katru'n-nedâ*[49] *ve bellü's-sadâ* adlı eseri üzerine Ahmed b. Abdullâh el-Fâkihî'nin (ö.972/1564) *Mücîbü'n-nedâ ilâ şerhi Katru'n-nedâ* adıyla yazdığı şerhinin haşiyesidir. Eser bize kadar gelmiş olup tespit edilen bir nüshası şudur:

NÜSHANIN TAVSİFİ

Veliyyüddin Efendi (Beyazıt Devlet Ktp.), nr. 2929

Eser, 21X15 (15X9) cm. ebadında 510 varak olup her varakta 21 satır vardır. Arka kapağı kopuk, sırtı yıpranmış, şemseli, şirazeli, siyah meşin bir cilt içindedir. Aharlı kalın kağıda nesih yazı ile yazılmıştır. قوله kelimeleri kırmızı mürekkepledir. 1[a] da Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin vakıf mührü ile Mehmed Emin adlı birinin temellük kaydı vardır. Eser Mansûbât konusuna kadar olup sondan büyük bir kısmı eksiktir.

Baş 1[b]:

بسم الله... الحمد لله الذي رفع من انتصب لخدمته جازما بربوبيّته وأمده بحال الانعام...وبعد: فيقول العبد الفقير الحقير المعرزف بالعجز والتقصير ابو بكر بن اسمعيل الشنواني ...لما رأيتُ الاحتياج إلى تحصيل علم الاعراب بيّن لا يدافع...وانّ الشرح المسمّى بـ"مُجيب الندى إلى شرح قطر الندى" في هذه الفن جامع لفروع النحو وقواعده وشامل لأحكامه ومعاقده...وضعتُ عليه خواش رافعة عن نفائس لطائف الحجاب وسمّيتها "منهاج الهدا إلى مجيب الندى إلى شرح قطر الندى..."

48 *Îzâhu'l-meknûn*, II, 590.

49 Eser hakkında bk. M. Reşit Özbalıkçı, " Katru'n-nedâ", *DİA*, XV, 59–60.

Son 510b:

...قوله ثم اعلم أنّ كان وأخواتها في تصريحه بكان وعطف أخواتها عليها مع عدم تعيّنها في هذه العبارة...عينها وزال وفتئ وانفكّ وبرح.

Eserin diğer nüshası:
Talas, *el-Keşşâf*, s. 189.

6. *Hâşiye 'alâ Şerhi Katru'n-nedâ li'l-musannif*[50]

Eser, İbn Hişâm'ın kendi eseri *Katru'n-nedâ* üzerine yine kendisi tarafından yapılan şerhin eksik bir haşiyesidir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

7. *Hâşiye 'alâ Şerhi'ş-Şuzûr li'l-musannif*[51]

Eser, İbn Hişâm'ın kendi eseri *Şuzûru'z-zeheb* adlı eseri üzerine yine kendisi tarafından yazılan şerhin haşiyesidir[52].

8. *el-Menâhilü'l-kâfiye fî şerhi'ş-Şâfiye*[53]

Eser, İbnü'l-Hâcib'in (ö.646/1248) sarfa dair *eş-Şâfiye* adlı eserinin eksik (Tasğîr konusuna kadar) bir şerhidir. Mısır Hidiv Kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır (*Fihrisü'l-Hidiviyye*, IV, 19).

9. *Hâşiye 'alâ metni't-Tavzîh*[54].

Eser, İbn Hişâm'ın *Kavâ'dü'l-i'râb* adlı eseri üzerine Mahmûd b. İsmâ'îl el-Hartburtî'nin (ö.843/1440'den sonra) *et-Tavzîh*[55] adıyla kaleme aldığı şerhin haşiyesidir. Muhibbî'nin ifadesine göre birkaç cilt olan bu haşiyeyi müellif bitirememiştir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

II. Diğer alanlardaki eserleri

10. *Hilyetü ehli'l-Kemâl bi ecvibeti es'ileti'l-Celâl*

Eser, meşhur dil ve edebiyat alimi Abdurranmân Suyûtî(ö.911/ 1505)'nin elif, bâ, ta sâ …gibi Arap hece harflerinin aslının ne olduğu, bunları ilk bulanın kim olduğu, ebced, hevvez, huttî… gibi isimlerin ne olduğu ve nereden geldiği, bunların irab durumları, hemze ve elif aynı şeyler midir, değilse aralarındaki fark nedir v.s. gibi Arap hece harflerinin değişik durumlarına dair meslektaşlarına yönelttiği yedi soruya cevap vermek maksadıyla kaleme

50 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 80.
51 Muhibbî, *A. g. e.* ayn. yer.
52 Muhibbî, *A. g. e*. ayn. yer.

alınmıştır. Eser bize kadar gelmiş olup tespit edilen ve görülen nüshaları şunlardır:

NÜSHALARIN TAVSİFİ

1) Laleli (Süleymaniye), nr. 1711

Eser, 20,5 X15 (16X9.5) cm. ebadında 43 varak olup her varakta 19 satır vardır. Sırtı tamir görmüş siyah bez kaplı, üzeri damla motifli ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup bölüm başları kırmızı mürekkepledir. İç varakların dipleri kurt yeniklidir. 1a da eser ve müellif adı ile Sultan Selim Han b. Sultan Mustafa Han'ın vakıf mührü vardır.

Eser 1008 (1599) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1a

بسم الله... الحمد لله الذي شرّف الإنسان بالحجا وعلّمه ما لم يعلم من حروف الهجاء وأشهد أن لا إله إلا الله الذي جعل نبينا أكمل أولي الألباب...والصلاة والسلام عى سيدنا محمد وصحبه... أما بعد حمد الله على كمال جلاله ...فيقول العبد المفتقر إلى مولاه والغني عما سواه أبو بكر بن إسماعيل الشنواني...قد سالني من يجب علىّ إجابته...على الأسئلة التي المشهورة...المنسوبة للعلامة السيوطي الجلال...

Son 41b

...كان من لفظه إلى آخر ما سبق عنه انتهى وهذا آخر ما أردنا إيراده فعليك ان تنعم به على المستفدين والفاضلين وان تمنعه من الجاهلين المعاندين...وجعلنا من العلماء العاملين الفايزين برحمته...والحمد لله حق حمده والصلاة والسلام على أكمل خلقه من بعده.

53 Kehhâle, *a. g. e*. ayn. yer. Bazı kaynaklarda bu eserin adı *el-Menâhilü's-sâfiye 'ale'l-menâhici'l-kâfiye* olarak verilmiştir (*Îzâhu'l-meknûn*, II, 38).

54 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 79.

55 *Keşfü'z-zunûn*, I, 124.

2) Reisülküttab (Süleymaniye), nr. 457

Eser, 20X16 (15.5X8) cm. ebadında 39 varak olup her varakta 19 satır vardır. Sırtı kahverengi meşin, üzeri tarak desenli ebru kâğıt kaplı, mıklepli, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup konu başlıkları kırmızı mürekkepledir. 1^a da eser ve müellif adı ile Reisülküttab'ın vakıf mührü vardır.

Eser 1060 (1650) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1a: Laleli nüshası ile aynıdır.

Son 34a: Laleli nüshası ile aynıdır.

3) Nuruosmaniye, nr. 571

Eser, 20.5X12.5 (14.5X8) cm. ebadında 34 varak olup her varakta 21 satır vardır. Sırtı kahverengi meşin, üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, konu başlıkları ve keşideleri kırmızı mürekkepledir.

Eser 1064 (1654) yılında Ömer b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1^b:Reisülküttab nüshası ile aynıdır.

Son 34^a: Reisülküttab nüshası ile aynıdır.

4) Hamidiye (Süleymaniye), nr. 1465/4

Eser, 20X12 (16X7) cm. ebadında 364 varaklık mecmuanın 334^b -365^a varakları arasındadır. Mecmua, sırtı tamir görmüş, kırmızı meşin, kapakları siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup olup her varakta 21 satır vardır. Konu başlıkları ve keşideleri kırmızı mürekkepledir. 1a da mecmuadaki eserlerin adları ve Kasidecizâde'nin temellük kaydı vardır.

Eser 1076 (1665) yılında Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdadî tarafından istinsah edilmiştir.

5) İ.Ü. Kütüphanesi, Ay. nr. 1146

Eser, 20X12 (14X7) cm. ebadında 81 varak olup her varakta 13 satır vardır. Zencirekli, siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup konu

başlıkları kırmızı mürekkepledir. 1b de müzehhep bir serlevha vardır. Çerçevesi ve noktalama işaretleri yaldız mürekkepledir. 1a da eser ve müellif adı, Hafız Ahmed Rifat'ın temellük kaydı ile fevaid vardır. 82a da Musahibi's-Sultanî Ahmed Ağa'nın temellük kaydı vardır.

Eser 1093 (1682) yılında istinsah edilmiştir.

6) Atıf Efendi, nr. 2831/1

Eser, 20X14 cm. ebadında 204 varaklık mecmuanın 1b -31b varakları arasındadır. Mecmua, sırtı tamir görmüş kırmızı renkli muşamba kaplı, mıklepli, şirazesi düşmüş, şemseli, sarı renkli meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup her varakta 23 satır vardır. Konu başları, keşideleri, قال، قيل، فإن قلتَ قلتُ kelimeleri kırmızı mürekkepledir. 1a da eser ve Atıf Efendi'nin vakıf mührü vardır. Mecmuanın diğer eserleri fıkıhla ilgilidir.

Eser 1095 (1684) tarihinde istinsah edilmiştir.

7) İ.Ü. Kütüphanesi, Ay. nr. 3638

Eser, 21.5X15 (17X9) cm. ebadında 33 varak olup her varakta 23 satır vardır. Sırtı tamir görmüş kırmızı bez kaplı, üzeri damla motifli ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup çerçevesi ve konu başları (sadece ilk varak) kırmızı mürekkepledir. 1a da eser ve müellif adı ile fevaid vardır. Eser baştan sona istifadeyi zorlaştıracak derecede kurt yeniklidir. Ayrıca eserin baştan on varak kadar kısmı da su almış olduğundan yazılar okunamayacak derecede siliktir.

Eser, 1180 (1766) yılında istinsah edilmiştir.

Âşir Efendi (Süleymaniye), nr. 37 de Şenevânî'ye nispet edilen eser onun olmayıp, Şamlı muhaddis İsmâ'îl el-'Aclûnî'nin (ö.1162/1749), hocalarının hal tercümelerini ele aldığı *Hilyetü ehli'l-fazl ve'l-kemâl bi't-tisâli'l-esânîd li-kümmeli'r-ricâl* adlı eseridir. İsim benzerliğinden dolayı Şenevânî'nin eseriyle karıştırılmış ve kütüphane fişinde yanlışlıkla müellife nispet edilmiştir.

Eserin diğer nüshaları:

Fihrisü'l-Hidivîye, VI, 135

Talas, *el-Keşşâf*, s. 334

11. *Kurratu 'uyûnu zevi'l-efhâm bi Şerhi Mukaddimeti Şeyhilislâm*[56]

Eser, tecvid ilmine dair Muhammed el-Cezerî'nin (ö.827/1424) *el-Mukaddimetü'l-cezeriyye* adlı manzum eseri üzerine Şeyhülislâm Kâdî Zekeriyya b. Muhammed el-Ensârî'nin (ö.926/1520) *ed-Dekâ'iku'l-muhkeme fî şerhi'l-Mukaddime* adıyla kaleme aldığı şerhin haşiyesidir. Eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

12. *et-Tavâli'u'l-münîra 'alâ Besmeleti 'Umeyra*[57]

Eser, Şeyh 'Ümeyra diye meşhur Şihâbüddîn Ahmed el-Burullusî'nin (X/XVI. asır) *Şerhu'l-Besmele ve'l-hamdele* adlı eserinin haşiyesidir. Şenevânî bu eserini 1003 (1594) yılında yazmıştır. Eserin tespit edilen iki nüshası şunlardır:

NÜSHANIN TAVSİFİ

Laleli (Süleymaniye), nr. 350

Eser, 21X16 (14X9) cm. ebadında 240 varak olup her varakta 21 satır vardır. Mıklepli, sırtı kopuk, vişneçürüğü meşin bir cilt içindedir. Kalın aharlı kâğıda nestalik yazıyla yazılmıştır. Keşideleri, قوله , قلت , فان قيل kelimeleri kırmızı mürekkepledir. 1a da eser ve müellif adı ile fevaid vardır.

Eser 1021 (1612) yılında Şerefuddîn eş-Şebrâvî tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله...الحمد لله الذي يفتتح باسمه وحمده كلّ رسالة ومقالة حمدا يوافي نعمه ويكافي مزيده ويدافع وباله والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله وأصحابه...وبعد: فيقول المفتقر إلى مولاه والغني به عما سواه أبو بكر بن اسمعيل الشنواني...لما كان الكتاب الموسوم بين الطلبة بـ"شرح البسملة والحمدلة" للشيخ الأإمام...أحمد البرلسي المشهور بـ"الشيخ عُمَيْرَة"...جامعا لغرر فوبئد وهمم الطلبة ممتدّة الأعناق إلى اقتناء ذخائره في كل زمان...كتبت بعون الله تعالى حواش لتزيل عن المواضع المشكلة شبهتهم...وأهديْتها إلى طلاب كل زمان...وسمّيتها بـ"الطوالع المنيرة على بسملة عميرة..."

56 *Îzâhu'l-meknûn*, II, 225.

57 Keşfü'z-zunûn, II, 1036, 1117; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 283.

Son 240[a]:

...ثم بلطفك شعث أحوالنا وآخر دعوتنا له أرحم الراحمين الحمد لله رب العالمين وصلّى الله علي محمد وآله.

Köprülü Ktp. (M. Asım Bey), nr. 22

Burada Şenevânî'ye nispet edilen *Şerhu'l-besmele ve'l-hamdele* adlı eser Şenevânî'nin değildir. Zira buradaki nüshanın mukaddimesi yoktur ve sondan da eksiktir. Ayrıca bu nüshada kelimelerin açıklamaları Şenevânî'ye aidiyeti kesin olan Laleli (nr. 350) nüshasındaki gibi قوله kelimeleriyle değildir. Dolayısıyla buradaki eser, isim benzerliğinden hareketle yanlışlıkla Şenevânî'ye nispet edilmiş olmalıdır.

13. *Kurratü 'uyûnu zevi'l-efhâm bi Şerhi Mukaddimeti'l-Kâdî Zekeriyyâ*[58]

Eser, Şeyhülislam Kâdî Zekeriyyâ'nın (ö.926/1520) *Kitâbü'l-Besmele ve'l-Hamdele* adlı eserinin şerhi olup herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

14. *eş-Şihâbü'l-hâvî 'alâ Abdiraûf el-Ğâvî el-Münâvî*[59]

Eser, Şenevânî'nin hocası Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî'nin (ö.994/1585) sahabelere dair bir eseri üzerine Muhammed Abdürraûf el-Münâvî'nin (ö.1031/1621) yönelttiği itirazlara bir reddiyedir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

15. *Şerhu Manzûmeti'l-Akfehsî*[60]

Eser, İbnü'l-İmâd diye de tanınan Şihâbüddîn Ahmed b. İmâd el-Akfehsî'nin (ö 808/1405) fıkha dair *Manzûme fi'l-ma'fuvvât* adlı eserinin şerhidir.

58 *İzâhu'l-meknûn*, II, 225. Bu eser Muhibbî'nin, *Şerhu'l-besmele ve'l-hamdele li'l-Kâdî Zekeriyâ* adıyla kaydettiği eserle aynı olmalıdır (Bk. *Hulâsatü'l-eser*, I, 80).

59 *Keşfü'z-zunûn*, II, 1068.

60 *GAL Suppl*., II, 394;